

Հովհաննես Թումանյան

Վերջին օրը

Եփրատի ափին դենուդեմ եկած՝
Ջարկվում էին խիստ, զարկվում ու զարկում
Աննահանջ ու քաջ խրմբերը հայի
Եվ քուրդն ու թուրքը կիտված արենխում:

Երբ որ հոգնեցին երկար զարկվելուց,
Երբ որ հոգնեցին բազուկները կոտ,
«Հե՛յ, ընկե՛ր, ասավ խրմբապետն արի,
Հե՛յ, ընկե՛ր, ասավ, Բարձրացի՛ր շուտով,
Բարձրացի՛ր Հայոց բարձրը լեռների

Ամենից բարձրը գագաթն ու նայի՛ր,
Որտե՞ղ է, մի տե՛ս, վերջը թըշնամու...»
Բարձրացավ ջրլուտ հայդուկը հայի,
Բարձրացավ բարձրը գագաթը լեռան
Ու հոգնած ձեռքը դրրեց ճակատին.

«Խրմբապե՛տ, ասավ, ընկեր խրմբապետ,
Տեսնում եմ հեռու հորիզոնները մութ
Եփրատի դալար հովիտներն ի վար՝
Մինչև Տավրոսի լեռները կապուտ,
Մինչև մըշուշուտ պարը Պոնտոսի,

Մինչև բարձրաբերձ ժայռերը Մոկաց . . .
Ծուխ է բարձրանում Մուշի հովիտից,
Ծուխ է բարձրանում Սասնա սարերից,
Ծուխ է բարձրանում Վանա կողմերից,
Ծուխ է բարձրանում Աբաղա դաշտից,

Կրրակ է կանգնած Ջեթունի վրրա...
Ամեն կողմերից թրշնամին գունդ-գունդ
Շարժվում է մեր դեմ, ու չի երևում,
Չեմ տեսնում վերջը նրա շարքերի...»
«Հե՛յ, ընկե՛ր, ասավ խըմբապետն այնժամ,

Հե՛յ, ընկե՛ր, ասավ, ետ նայիր հապա,
Ետ նայի՛ր, մի տե՛ս, հայերը հեռվից
Չե՞ն գալիս արդյոք մեզի օգնության...»
Ու հոգնած ձեռքը դրեց ճակատին,
Կրտրիճ հայդուկը նայեց դեպի ետ.

— «Խըմբապե՛տ, ասավ, ընկեր խըմբապետ,
Տեսնում եմ ահա, ինչպես ավիս մեջ,
Սև ծովից մինչև ծովը Վրրկանա,
Մինչև Կովկասի պատնեշը ձյունոտ.
Գալիս են խումբ-խումբ հայերը ճեպով,

Գալիս են ճեպով մեզի օգնության:
Իջնում են Սյունյաց մութ-մութ սարերից,
Ելնում Գուգարքի խոր-խոր ձորերից,
Շիրակի դաշտից մինչև Այրարատ,
Ու ողջ ավերը Անուշ Արաքսի

Անվերջ տազնապով իրար են անցնում...
Գալիս են ամեն կողմից Կովկասի,
Գալիս են հեռո՛ւ, հեռու կողմերից,
Գալիս են կարոտ պանդուխտներն ամեն,

Գալիս են ցրված տղերքը նորից,

Գալիս են՝ պարզած դրոշն հայրենի...»
«Հե՛յ, ընկե՛ր, ասավ խըմբապետը փորձ,
Հե՛յ, ընկե՛ր, ասավ, սուր աչք ունիս դու,
Նայի՛ր դեպ հյուսիս, ավելի հեռու,
Չի՞ շարժվում արդյոք հյուսիսը հրգոր...»

Ու նայեց հայդուկն ավելի հեռու,
Նայեց սըրատես աչքով արծվենի:
«Խըմբապե՛տ, ասավ, ընկեր խըմբապետ,
Աչքըս չի կըտրում՝ որտեղից մինչ ուր՝
Շարժվում է, ահա, հյուսիսն ընդհանուր.

Հորձանք է տալիս ծովն ըռուսական,
Հորձանք է տալիս ծանր ու ահավոր,
Դեպի ամեն կողմ ավերն հեռավոր.
Եվ, հուր ու շոգի շընչելով ուժգին,
Գընացքը կըտրած գընացքի ետև,

Ու, գալարվելով հովիտից հովիտ,
Գալիս են, ինչպես վիշապներ սև-սև...»
«Հե՛յ, ընկե՛ր, կանչեց խըմբապետն արի,
Հե՛յ, ընկե՛ր, կանչեց, դե՛ ցած եկ արագ,
Առ հըրացանըդ, դաշտն իջիր շուտով,

Իջի՛ր Սըրբագան ավիր Եփրատի.
Հին պատերազմի վերջին գարկն է սա,
Հին ոճրագործի հոգեվարքն է սա...»
«Խըմբապե՛տ, կանչեց, ընկեր խըմբապետ,
Խըմբապե՛տ, կանչեց հայդուկը ջահել,

Հայոց երկնահաս լեռների վըրա
Խո՛ր, խորհրդավոր ձայներ են լսվում.

Դըղըրդում է խուլ երկինքը վերից
Էն անհուն, անքուն, անթիվ ձայներից...»
«Հե՛յ, ընկե՛ր, կանչեց խըմբապետը հին,

Հե՛յ, ընկե՛ր, կանչեց, խաչ հա՛ն երեսիդ.
Էդ կյանքում տանջված, տանջանքով մեռած
Անթիվ, անհամար, անբախտ հայերի
Հոգիներն են հեգ, որ լաց ու կոծով,
Արյան մըրրիկով երկինք վերացան:

Փոթորկում են դեռ աստծու առաջին,
Բողոքում անհուն երկրնքովը մին.
Նըրանց բողոքի աղմուկն է անլուտ,
Հասնում է ներքև՝ հայի ականջին...
Հե՛յ, ընկե՛ր, ասավ, խաչ հա՛ն երեսիդ,

Առ հըրացանըդ, դաշտն իջիր շուտով,
Իջի՛ր Սըրբագան ավիր Եփրատի,
Մեծ տառապանքի վերջին օրն է սա...»

1915